

God, het woord en de tering

Aan de nagedachtenis van Garmt Stuiveling, die mij inspireerde tot het avontuur van het schrijven van dit boek.

Aan Piet Visser, in dank voor zijn vriendschappelijke begeleiding en strenge academische toetsing.

MANUSCRIPTA MENNONITICA
VIII

Redactie:
Drs. Adriaan P. Plak
Prof. dr. Piet Visser
Drs. Anna Voolstra

God, het woord en de tering

Leven en werk van
Simon Gorter (1838-1871),
met een teksteditie van zijn brieven, en een
keuze uit zijn proza en preken

door

EDUARD VISSER

Hilversum
Verloren
2017

De uitgave van dit boek werd mogelijk gemaakt dankzij de genereuze bijdragen van:

Het Gerrit Blaauw Fonds te Wormerveer
Het Fonds Oosterbaan te Amsterdam
De Doopsgezinde Historische Kring te Amsterdam

ISBN 978-90-8704-638-5

© 2017 Eduard Visser, Muiden
Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Sanne Houwing, Amsterdam
Typografie: Rombus, Hilversum
Druk Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

‘Wat de vader naar de boot bragt,
heeft de zoon van den steiger afgehaald’

(Simon Gorter, brief aan zijn ouders van begin juni 1867)

‘Ik zie tegen het sterven als zoodanig op. Ik ben nog zoo jong’

(Simon Gorter, brief aan zijn ouders van najaar 1870)

Inhoudsopgave

Woord vooraf	11
Ter inleiding	15
Simon Gorter?	15
Doopsgezind?	18
Gorter, God, het woord en de tering	21
DEEL 1: LEVEN EN WERK	25
Domineesjongen in Friesland	26
Student in Amsterdam	41
Vermaner in Aalsmeer	71
Leraar in Wormerveer	78
Het woord en de tering in Arcachon	96
Tussen preekstoel en schrijftafel	105
De Wormerveerder van De Gids	118
De wereld is mijn kerk	137
Geliefde familie	168
Leven na de dood	176
Ter uitleiding	185
DEEL 2: TEKSTEN	191
Brieven	192
Korte toelichting	192
Brievenoverzicht	194
1-61: Eenenzestig brieven van Simon Gorter, de zoon	198
62-67: Zes brieven als geliefde en broer	287
68-80: Dertien brieven als seminariestudent en predikant	293
81-92: Elf brieven als schrijver en redacteur aan Quack, Du Rieu, Van Vloten, Loman, Muller en Tadema	304
93-101: Negen brieven van Simon Gorters vrouw, Johanna Gorter-Lugt	313
102-106: Vijf brieven van Simon Gorters vader Douwe Simons Gorter	324
107-108: Twee brieven van Simon Gorters jongste broer Gerbrand Gorter	333

Proza	336
1 ETEBONS vergaderingen (1857)	336
2 Post coenam (1860)	340
3 Het lijden van den jongen Nolle (1860)	348
4 Fragment uit de recensie van Du Quesne van Bruchem (1871)	355
5 De put bij Schellingwoude (1870)	360
6 Voorbericht bij <i>Geschiedenis der Fransche Revolutie</i> (1872)	364
Preken	368
1 Soli Deo Gloria. Afscheidspreek op Oudejaarsavond (1869)	368
2 Leeken-sermoen: Over een mensch en een paard (1871)	373
Bijlagen	376
I Kwartierstaat van Simon Gorter	376
II Chronologie van de brieven van Simon Gorter en Jo Gorter-Lugt	377
III Bibliografie van en over Simon Gorter	379
IV Het negentiende-eeuwse familienetwerk van de Van Gelders	387
V De Wormerveerse beroepsbevolking rond 1865	390
Geraadpleegde bronnen en literatuur	392
Herkomst van de illustraties	401
Persoonsnamenregister	403
Over de auteur	413

Ouverture

Simon Gorter, apostel van het woord.

Niet alleen het woord, de logos, het scheppende beginsel van het heelal,
de natuurwet, de idee, de rede, van Plato, Pythagoras en Spinoza, van de God in het
eerste bijbelvers van Johannes, uit wien, door wien en tot wien alle leven is, die één is
met het eindeloze universum en kenbaar in ieders persoonlijke rede, één in
het mysterie van de mens die god wordt die mens wordt.

Maar ook het zoekende woord van de dichter, het beeldende woord van de schilder.

Het woord van de rede en de liefde, van de waarheid en de schoonheid.

Klein van kracht maar niet van moed.

Dit boek wil een herwaardering zijn van en een hommage aan een in zijn tijd
zeer vrijmoedige predikant, tegelijk een jonge man met een belangrijk literair talent,
een meester nog zonder chef d'oeuvre, die mag gelden als een wegbereider voor
en advocaat van realisme en zuiverheid in de kunst.

Het is in Gorters brieven ook het autobiografisch verslag van een gevecht met
een verwoestende ziekte waartegen de medische wereld anderhalve eeuw geleden
geen medicijn te bieden had.

En de geloofsbelijdenis van de moed der hoop.

Woord vooraf

Toen ik in 1961 aan de Universiteit van Amsterdam stond ingeschreven als student Nederlands volgde ik vooral de colleges van Garmt Stuiveling.¹ Hij was een groot bewonderaar, een echte ‘fan’ van Herman Gorter, maar – zo merkte ik al gauw – eigenlijk ook van diens vader Simon. Een deel van de in 1940 bekende, nagelaten brieven van Simon had Stuiveling in dat jaar gebundeld en gepubliceerd, voorzien van een bezielende inleiding.² ‘Een verloren kans’ noemde Stuiveling het leven en schrijven van Simon Gorter.

Een jaar of tien later zat ik een tijdje in het bestuur van de Vereniging van Letterkundigen. Stuiveling was natuurlijk voorzitter. We kregen het een keer over Simon Gorter, en ik bekende dat ik, als ik mijn studie Nederlands zou hebben voltooid, had willen promoveren op het werk en het leven van Gorter senior. ‘Wat een goed idee!’ riep hij uit. ‘Ik zou graag je promotor zijn geweest! Maar zo’n studie kun je toch evengoed schrijven?’ Het heeft even geduurd, maar nu is het er toch van gekomen. Een soort biografisch portret.

Waarom Simon Gorter? Een paar redenen. Gorter diende het grootste deel van zijn predikantenleven dezelfde doopsgezinde gemeente in Wormerveer waar ik honderd jaar later ook lid van was.³ Het reilen en zeilen van het bijzondere Zaandorp waar Gorter in woonde en werkte, is op zichzelf al een boeiend gegeven. En Simon Gorters Zaanse voorouders zijn mogelijk dezelfde als die van mij, want via mijn moeder stam ook ik af van een Zaanse Gorter-geslacht. Maar de krachtigste reden is natuurlijk de fascinerende Gorter zelf.

Als een detective ben ik in zijn leven gedoken, heb ik door zijn ogen proberen te kijken, te luisteren met zijn oren. Als een steeds meer ervaren speurhond heb ik gezocht naar zijn sporen in het oude Amsterdam, in de Singelkerk, bij de IJ-oever en

¹ Die studie heb ik al spoedig afgebroken, vervolgens studeerde ik een drietal jaren rechten, waarna ik in 1965 ‘onder de vleugels van W.F. Hermans’ een start maakte met een literaire carrière.

² Stuiveling (1940).

³ Zoals zoveel Noordhollanders heb ik zowel doopsgezinde en hervormde als rooms-katholieke voorouders, volgens eigen genealogisch onderzoek. Tot de eerste behoren de papierfabrikant Dirck Gerritsz Blaauw, rond 1595 de eerste (teboekgestelde) leraar van de Friese Doopsgezinde gemeente in Wormerveer, en Dirk Huijsman, de laatste aan het Amsterdamse doopsgezinde seminarium van de Zon opgeleide predikant. De militantste vertegenwoordiger van de tweede groep was ongetwijfeld Adriaen Cornelisz, alias Roothoofd, in augustus 1568 veroordeeld wegens zijn aandeel in de beeldenstorm van 1566 in Alkmaar. Om in die stad te blijven: ik stam ook af van de Alkmaarse spijtoptantenfamilie Schimmelpenninck, eind zestiende eeuw nog katholiek, daarna een tijdje protestant, vervolgens weer katholiek, aansluitend te vinden in Assendelft, waar de rooms-katholieke landman Cornelis Willemsz Schimmelpenninck schepen was in 1658. Zie Bruinvis (1909), en N-HAH: ‘Transportacten Assendelft’.

de Oude Teertuinen, in de Warmoesstraat en aan het Rokin. Ik stond als een schooljongen voor de deur van zijn kosthuis in Sneek, het oude grietmanshuis. Samen met mijn vrouw heb ik de Grebbeberg bij Rhenen beklommen om net als hij te kijken over de Rijn, in Bordeaux geslenterd op zoek naar de boekwinkel van F. Bourlange in de passage 'Galerie bordelaise' en op de Place de la Bourse op een terrasje koffie gedronken,⁴ de zomerse duinreep van Arcachon met zijn naar hars geurende pijnbomen doorkruist, bij Witmarsum de route van de Gouden Halsband over de stille dijk door het hoge gras van de weilanden doorgeploegd. In zijn vermaning aan de Wormerveerse Zaanweg heb ik vanaf zijn preekstoel de sobere ruimte in mij opgenomen, met het prachtige oude Flaes orgel tegenover mij. Honderden, honderden uren zat ik in archieven en bibliotheken te snuffelen in boeken en documenten, een enkele keer tevergeefs. Ik heb één Apple versleten tijdens mijn digitale zoektocht. Hij kwam mij steeds nader, Simon Gorter.

Natuurlijk kreeg ik hulp van anderen. Mijn dank gaat in algemene zin uit naar de vele tientallen mensen en instanties die mij hebben geholpen het materiaal voor dit boek bij elkaar te sprokkelen, mijn tekstversies te ontdoen van al te veel of overbodige details en feitelijke onjuist- of onnauwkeurigheden en de opbouw en opmaak te modelleren volgens de hiervoor algemeen geaccepteerde regels.

De volgende personen noem ik graag met name. Bouwe Postmus, mijn trouwe vriend, broeder, zeergeleerde en kritische eerste lezer sinds 1963, die mij ook op de weleens moeilijke weg van deze studie steeds geduldig en vakkundig bleef vergezellen. Piet Visser, hooggeleerde begeleider, kenner van de doperse gezindheid, immer de strenge maar niet minder hulpvaardige leraar, met wie Bouwe en ik tussentijds graag eens 'n ouwe Joustra mochten nuttigen. Veel dank ook aan twee deskundige, kritische eindlezers: Alle Hoekema, mederedacteur van de reeks 'Manuscripta Mennonitica' van de Doopsgezinde Bibliotheek (UB Amsterdam) en het Doopsgezind Seminarium, en aan mijn vriend, communicatiestrategen en neerlandicus Maarten Kuipers.

Verder bedank ik Adriaan Plak, alwetende conservator van de al genoemde Doopsgezinde Bibliotheek; Hessel Jaasma voor zijn bestendige hulp bij het zoeken in de door hem beheerde archieven van Súdwest Fryslân, waaronder vooral Sneek; Harry de Raad, vriend, steun en toeverlaat in het Regionaal Archief Alkmaar en kenner van oud schrift; Geke van de Kamp, betrouwbaar bruggehoofd in het Stadsarchief Zaanstad; taalhistoricus Ewoud Sanders, die mij het idee afhandig maakte dat Simon Gorter de eerste Nederlandse schrijver is geweest, die het woord 'file' gebruikte, maar mij ter compensatie een aantal belangrijke bronnen aan de hand deed; Martin van Triest, fotoshop-kunstenaar van mijn vroegere bureau Steam; Nel Huner te Arcachon, die mij wegwijst maakte in haar woonplaats; Nico Aten te Den Haag, thuis in Wormerveers historie en beheerder van een rijk privéarchief van o.a. zijn voorouders Aten, Boekenooien, Van Gelder; Marian Louw-Ris te Bussum: vrouw van mijn vriend Ot Louw, beiden gespecialiseerd in genealogisch- en internetspeurwerk en

4 De boekwinkel van F. Bourlange groeide in later jaren, onder de leiding en de naam van de familie Mollat, uit tot de superieure, beroemde librairie die het heden ten dage nog steeds is, zij het op een ander plekje in Bordeaux-centrum. Zie: Sorel, Leblanc & Loisy (2008), 100-101.

fotobewerking; Els Clowting, oud-lerares Latijn van mijn dochter Sietske en steeds bereid mijn versleten kennis van die taal aan te vullen; mijn medeleden van de redactie van het blad *Wormerveer Weleer*, onder wie vooral researcher Klaas Postma te Krommenie; Sietske Visser, mijn jongste dochter, voor het liefdevol aanleggen van het personenregister; Bart Lammers, die een zoekprogramma schreef voor dit register.

Anderen die mij behulpzaam waren vermeld ik hier alfabetisch: Sjoukje Atema, Jeanne van Ammers-Douwes, Peter Boogaard, Pieter Jan Borsch, H.P. Deys, Jim Faulkinbury, Maggy Groenewald, Roel Holkema, Dick Kerssens, Carla Kotter-Wap, Albert de Lange, Sietse F. van der Meulen, Nicolina Montessori, John Pasman, Albert Peters sr. †, Jac. Piepenbrock, Jelmer Poutsma, Gijs Stuyling de Lange, Anja Tanke, Tom Tulleken, Hans Wap, Gert Wentzel, Andy Wieles-Maathuis, Jan Willem de Wijn.

Een bijzonder woord van erkentelijkheid ben ik verschuldigd aan Sir Timothy Berners-Lee (Londen, 1955-), een van de vaders van het World Wide Web dat in onze tijd zo onmetelijk veel onderzoek faciliteert.

Bedankt allemaal. Ook jullie, lieve Ada, Sander, Mette en Eefje, voor de voortdurende belangstelling en morele steun. Echt waar, het waren negen fantastische jaren.

Muiden, januari 2017

